

Eduard Urbánek

**B. ENGELS
O VZTAZÍCH
PŘÍRODNÍHO
A SOCIÁLNÍHO**

Významnou součástí materialistického pojetí dějin, jehož hlavní principy formulovali K. Marx a B. Engels v polovině čtyřicátých let 19. století především ve společné práci Německá ideologie, je zachycení dialektiky přírodního a sociálního. Tato problematika byla po Marxově a Engelsově smrti v různých etapách vývoje marxismu a různými jeho představiteli opomíjena nebo zanedbávána. Týká se to zejména některých představitelů marxismu v období II. internacionály, kteří měli sklon interpretovat marxismus jako jednoznačný ekonomismus, ačkoli Marx a Engels nikdy takto své učení nechápali, ani neinterpretovali. Jednostranné a zjednodušené pojetí marxismu jako ekonomismu dostávalo u některých představitelů marxismu podobu sociologismu, který vysvětloval všechny společenské jevy jen ze společenských příčin a ignoroval velmi výrazně dialektiku přírodního a sociálního, biologického a sociálního.¹⁾

Redukce marxismu a zejména materialistického pojetí dějin na jednostranný a téměř absolutní ekonomismus nebo univerzální sociologismus byla často obhajována ve jménu původního marxismu jako nutný přístup v boji proti redukcionistickému naturalismu, který se zase vyznačoval tím, že sociální skutečnost vysvětlovala převážně z přírody a z přírodních zákonitostí a potlačoval nebo opomíjel kvalitativní rozdíly mezi přírodní a sociální realitou. Marxismus jistě není naturalismem a jeho revoluční přínos v oblasti společenské vědy právě spočívá nejen v boji proti nevědeckému idealistickému pojetí dějin, ale i v boji proti naturalistické redukci sociální reality na skutečnost přírodní. To však neznamená, že marxismus v boji proti naturalismu ignoruje

¹⁾ O přednostech a nedostacích představitelů marxismu v období II. internacionály viz skripta E. Urbánek, *Dějiny marxistického sociologického myšlení v období II. internacionály*, Praha, SPN 1978.

dialektiku přírodního a sociálního, biologického a sociálního. Marxismus je proti jednostrannému naturalismu i zásadně proti idealistickému pojetí dějin. Nikdy však nebyl a není jednoznačným ekonomismem nebo sociologismem, učením o rozhodující roli takzvaného ekonomického faktoru v dějinách. Je proti univerzálnímu sociologismu, protože nelze všechny sociální jevy vysvětlit z ryze sociálních příčin, materialistické pojetí dějin zahrnuje v sobě jako nutný a nezbytný moment dialektiku přírodního a sociálního, biologického a společenského.

Jednostranné pojetí materialistického pojetí dějin jako absolutního ekonomismu nebo sociologismu, který podceňuje nebo dokonce fakticky ignoruje reálnou dialektiku přírodního a sociálního, však nebylo příznačné jen pro některé představitele marxismu v období II. internacionály (lze to pozorovat u P. Lafargua, který dokonce zavedl pro marxismus termín ekonomický determinismus, ale také i u německých marxistů období II. internacionály jako byl K. Kautsky, E. Bernstein, H. Cunow aj.).²⁾ I v historické etapě, v níž převládala Stalinova interpretace marxismu, lze zcela nesporně zaznamenat tendence k redukci marxismu na ekonomismus a metodologický sociologismus, který zjednodušoval Marxovo a Engelsovo pojetí vztahů přírodního a sociálního nebo ho vysvětloval dosti povrchně a nedialekticky. V období Stalinovy interpretace marxismu byl například kritizován G. V. Plechanov za nesprávné chápání vztahu společnosti a přírodního prostředí, ačkoli podle mého mínění Plechanov vysvětloval vztah přírodního a sociálního při vzniku sociálního v podstatě správně.³⁾ Kritice za jednostrannost nebo přesněji za nepřesnost neušel v tomto období ani B. Engels. Ve všech vydáních jeho proslulé práce Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, která vyšla v období, kdy převládal Stalinův výklad marxismu, byla k Engelsově předmluvě k prvnímu vydání jeho práce vždy uvedena poznámka o údajné Engelsově nepřesnosti. Dnes již se tato kritika Engelse při vydávání Engelsovy práce Původ rodiny . . . nevyskytuje. Engels ve své předmluvě k prvnímu vydání své práce v roce 1884 formuluje následující tezi: „Činitelem, který v dějinách rozhoduje v poslední instanci, je podle materialistického názoru produkce a reprodukce bezprostředního života. Ta však je zase sama dvojího druhu. Je to jednak produkce životních potřeb, předmětů potravy, oděvu, bydlení a nástrojů k této výrobě potřebných, jednak produkce lidí samých, rozplemeňování druhu“. Zde je ve vydáních z období převládající Stalinovy interpretace marxismu vždy zařazena poznámka. „Jestliže tu Engels staví vedle sebe pokračování rodu

²⁾ Zjednodušení ve výkladu marxismu u P. Lafargua a zvláště se zavedením termínu ekonomický determinismus, zjednodušené a později revizionistické výklady marxismu u K. Kautského a H. Cunowa viz uvedená skripta.

³⁾ Tamtéž.

a výrobu životních prostředků jako příčiny určující vývoj společnosti a společenského řádu, dopouští se tím nepřesnosti. Přímou ve svém díle *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* ukazuje Engels na rozboru konkrétního materiálu, že způsob hmotné výroby je hlavním činitelem, který podmiňuje vývoj společnosti a společenského řádu“. (Pozn. red.)⁴⁾

Tato poznámka byla tak kategorická a neodvolatelná, že se dále neargumentovala. Engels se zde však žádné nepřesnosti nedopustil, jeho názor je v souladu s jeho dřívějšími výroky a je také v souladu s Marxovým pojetím, protože základní a první verze materialistického pojetí dějin, které vypracovali Marx a Engels v *Německé ideologii*, obsahuje řadu závažných myšlenek o dialektice přírodního a sociálního, biologického a sociálního. Ale i v pozdějších dílech Marxových a Engelsových se podobné názory, jaké Engels vyjádřil ve své předmluvě k prvnímu vydání *Původu rodiny* . . . vyskytují často a pravidelně a nebyly nikdy oběma klasiky zamítnuty, odvolány nebo opuštěny. Dokonce i v knize, kde měl Engels údajně sám vyvrátit svou nepřesnost z předmluvy, lze zjistit pravý opak toho, co tvrdí kategorická kritická poznámka o Engelsově nepřesnosti. Ale sám text Engelsovy předmluvy je celkem jasný a přesný, stačí číst pozorně dále: „Společenská zřízení, v nichž žijí lidé určitého dějinného období a určité země, jsou podmíněna oběma druhy produkce: jednak vývojovým stupněm práce, jednak vývojovým stupněm rodiny. Čím méně se ještě vyvinula práce, čím omezenější je množství jejich výrobků, a tudíž také bohatství společnosti, tím větší měrou ovládají společenský řád rodové svazky. Za tohoto rozčlenění společnosti, které je založeno na rodových svazcích, vyvíjí se zatím produktivita práce čím dál tím více; a s ní soukromé vlastnictví a směna, rozdíly v bohatství, možnost zhodnotit cizí pracovní sílu, a tím i základ pro třídní rozpory: nové sociální prvky, které se po generace snaží starou skladbu společnosti přizpůsobit novým poměrům, až konečně jejich neslučitelnost způsobí úplný převrat. Stará společnost založená na rodových svazcích je rozbita, při střetnutí společenských tříd, které se nově vyvinuly. Na její místo nastupuje společnost nová, shrnutá ve státě, jehož nižšími složkami nejsou již rodové svazy, nýbrž místní svazy, společnost, v níž je rodinný řád zcela ovládan řádem majetkovým a v níž se pak volně vyvíjejí třídní rozpory a třídní boje, které jsou obsahem všech dosavadních zaznamenaných dějin.“⁵⁾

Co zde tedy Engels vlastně tvrdí? Tvrdí jednoznačně a nesporně, že společenská zřízení určitého dějinného období a určité země jsou podmíněna jak

⁴⁾ Cituji záměrně z vydání Engelsovy práce z let padesátých, B. E n g e l s , *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* v K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1950, s. 175. Pokud bude dále citováno z Engelsovy práce *Původ rodiny* . . . , pak budou odkazy uvedeny z vydání *Spisů K. Marxe a B. Engelse, konkrétně práce Původ rodiny* . . . ze *Spisů 21*.

⁵⁾ Tamtéž, str. 175.

produkcí životních potřeb, tak i produkcí lidí samých, tj. jejich rozmnožováním. Navíc jako představitel historického přístupu ke společnosti a k člověku poukazuje na to, že vliv obou druhů produkce není stejný, že se mění. Na počátku je produkce člověka, rozmnožování druhu vlivnější a významnější než nerozvinutá a elementární produkce potřeb k životu, v dalších vývojových stupních se význam a důležitost obou druhů produkce mění. Produkce rodu ustupuje do pozadí (nepřestává však existovat, a tudíž působit na sociální a dějinné) a na první místo vlivu a významu nastupuje výroba prostředků k životu, materiální produkce (nestává se však ani na vyšším stupni vývoje absolutně působící příčinou, která by úplně eliminovala závislost rozmnožování člověka na přírodních danostech). Engels zde v předmluvě k *Původu rodiny* . . . a v celé této knize jen opakuje svůj a Marxův přístup k analýze vztahů přírodního a sociálního, všímá si i jejich vývojových stupňů i proměnlivosti jejich významu a důležitosti. Vystupuje jako představitel a spoluzakladatel materialistického pojetí dějin, které chápe produkci rodu, tj. rozmnožování člověka jako přírodně sociální jev a vztah, tudíž jako jev materiální. Vzpomeňme v této souvislosti, že také Lenin polemizoval proti představiteli narodnické subjektivní sociologie, proti Michajlovskému, který již tehdy obviňoval Engelse, že v *Původu rodiny* byl nucen pod vlivem Morgana vysvětlovat vývoj rodinných vztahů faktorem neekonomickým, tj. produkcí druhu. Lenin se k tomu vyslovuje velmi výrazně. Jednak se Michajlovského ptá, kde u Marxe nebo Engelse četl, že by mluvili výhradně o ekonomickém materialismu, a jednak zdůrazňuje, že svůj světový názor nazvali prostě materialismem. K tomu ještě Lenin dodává, zda si Michajlovskij nemyslí, že vztahy týkající se produkce dětí patří ke vztahům ideologickým. Z kontextu je zřejmé, že Lenin chápe lidské vztahy v procesu rozmnožování jako vztahy materiální.⁶⁾

V čem je mimo jiné chyba zjednodušeného, jednostranného ekonomismu? Že ztotožňuje nebo považuje za materiální jen ekonomické vztahy, všechny vztahy mezi přírodním a sociálním buď ignoruje, nebo nespojuje s materiálností. Ale vždyť výroba, to nejsou jen vzájemné vztahy lidí při vyrábění, jsou to také materiální vztahy lidí k přírodě v procesu vyrábění. Navíc mezi materiální vztahy patří také vztahy lidí v procesu rozmnožování, i když postupně nabývají stále více rázu vztahů společenských. Vztahy lidí k přírodě v procesu výroby i vztahy mezi lidmi v procesu rozmnožování jsou přírodně-sociální, kdežto vztahy lidí v procesu materiální výroby jsou vysloveně již vztahy sociálními. Ale všechny tři druhy vztahů jsou materiální a analýza materiálních vztahů lidí k přírodě v procesu práce i při procesu rozmnožování je právě analýzou dialektiky přírodního a sociálního, ale vždy je to analýza vztahů materiálních.

⁶⁾ Viz V. I. Lenin, *Sebrané spisy* I, Praha 1979, s. 173—174.

Tato dialektika je obsažena v díle Marxově a Engelsově již od samých počátků formování materialistického pojetí dějin a respektování existence tří druhů materiálních společenských vztahů je právě základem pro pochopení názvu, které Marx a Engels dali svému učení — totiž materialistického pojetí dějin a nikdy ne jen ekonomického nebo jen sociologického s ignorováním, podceňováním nebo opomíjením významu materiálních vztahů přírodně společenských.

PROBLEMATIKA VZTAHU PŘÍRODNÍHO A SOCIÁLNÍHO V NĚMECKÉ IDEOLOGII

Bylo již řečeno a zdůrazněno, že marxismus nikdy nebyl v pojetí svých zakladatelů ani jednostranným a pouhým ekonomismem, ani univerzálním sociologismem, že byl vytvářen a formován jako materialistické pojetí dějin v konfrontaci s idealistickým nevědeckým pojetím dějin. Marxismus současně vznikl a byl formován i v opozici proti jednostrannému, pouze nazíravému materialismu, který byl v určitém slova smyslu naturalistickým materialismem, protože chtěl a usiloval o to, aby společnost, člověka a jeho dějiny vysvětlil z přírody, z materialistického přírodního, tj. naturalistického východiska. Marx a Engels nikdy nekritizovali naturalistický materialismus za snahu vysvětlit společnost materialisticky, kritizovali ho za neschopnost postihnout při obecně správné výchozí materialistické tezi specifikum společenských materiálních vztahů, poukazovali na neschopnost předmarxovského materialismu uplatnit svůj materialismus na vysvětlení dějin, společnosti, člověka. Jejich hlavní kritika patřila především Feuerbachovi, ale také i francouzskému materialismu 18. století. Přitom si jak francouzských materialistů, tak i Feuerbacha vážili za správný výchozí materialistický přístup, za materialistické postřehy a zárodečně vědecké myšlenky o společnosti, člověku. Vždyť například u Feuerbacha najdeme vtipný výrok, že z přírody nevysvětlíš ani vládního radu. U Feuerbacha však to zůstalo jen duchaplným aforistickým výrokem, jehož materialistické a také dialektické rozvinutí nenásledovalo. Jaký je tedy rozdíl mezi materialistickým pojetím Marxe a Engelse a naturalistickým, přírodovědecky materialistickým pojetím předmarxovského materialismu, tj. určitého typu naturalismu? Co je tedy naturalismus a v čem jsou jeho základní chyby a nedůslednosti přes dílčí moment pravdy a oprávněného racionálního jádra jeho koncepce?

Předmarxovský materialismus jako naturalismus především stírá, nerozlišuje nebo nechápe kvalitativní rozdíl mezi skutečností přírodní a skutečností sociální, dějinnou, kulturní. Buď oba druhy reality úplně ztotožňuje, nebo je považuje v podstatě za totožné při určitém uznání dílčích rozdílností nebo odlišností. Jde v podstatě o ontologický naturalismus, který bytí přírodní a společenské

klade na stejnou úroveň, je tedy redukcionismem, zjednodušením, které má své vlastní vnitřní paradoxy. Je časté, že nedialektický předmarxovský naturalistický materialismus, ontologický naturalismus svým ztotožněním reality přírodní a společenské přechází z naturalistického východiska k idealistickým závěrům, k idealistickému vysvětlení složitějších společenských jevů, protože pouhým přírodovědeckým naturalistickým, nedialektickým pojetím některé kvalitativní odlišnosti společnosti a dějin prostě vysvětlit nelze.

V sociologii 19. století a také i v novějších variantách naturalismu v sociologii 20. století je ontologický redukcionistický naturalismus často spjat s naturalismem metodologickým, tj. s názorem, že v podstatě stejná nebo v základě totožná přírodní a společenská realita může a dokonce musí být zkoumána vědecky jen a především metodami úspěšných přírodních věd. Později, tj. ve 20. století, je metodologický naturalismus ještě doplněn zjednodušeným empirismem a senzualismem, požadavkem vyloučení hodnotících soudů ze společenských věd a zvláště ze sociologie, což nakonec vyúsťuje v koncepci sociologie jako aplikované sociální technologie nebo sociálního inženýrství.

Hlavní vadou naturalismu nebo i předmarxovského materialismu při zkoumání společnosti, dějin, člověka je nejen redukcionismus a stírání kvalitativních rozdílů mezi přírodou a společností, ale i nepochopení toho, v čem je kvalitativní zvláštnost sociální reality proti přírodní. Fatálním produktem scientistického naturalismu ontologického i metodologického při vysvětlování kvalitativních zvláštností společenské reality je pak trvalý rozkol buržoazní společenské vědy na naturalistické nebo naturalizující koncepce a přístupy se silným důrazem na pozitivistický scientismus ontologický i metodologický a na směry a koncepce duchovědní, rozumějící, chápající s akcentem na vědomí, subjekt a jeho aktivitu. Toto rozpolcení společenské vědy patří k trvalým a stále se střetávajícím antonomiím buržoazního vědomí i buržoazních společenských věd. Jedině marxismus jako materialistické pojetí dějin byl a je s to tyto antinomie, tyto ontologické a metodologické paradoxy buržoazního vědomí i společenských věd řešit. Nikoliv však tím, že se stane jednostranným a zjednodušujícím ekonomismem, teorií o rozhodující roli ekonomického faktoru v dějinách nebo univerzálním sociologismem, který ignoruje svéráznou a historickou dialektiku dějinného a přírodního, biologického a sociálního. Marxismus nikdy nepovažoval dílčí pravdu předmarxistického nazíravého, naturalistického materialismu za hloupost, nesmysl nebo vrtoch, stejně tak jako neignoroval jednostranný, ale pozitivní dílčí přínos německé idealistické dialektiky v pochopení činné stránky dějin (i když v idealistické deformaci). Správné a nezjednodušené pojetí Marxova učení o vztahu přírodního a sociálního, biologického a dějinného je klíčem i k pádné a přesné kritice dnešních krajností a zjednodušení sociologického

naturalismu i subjektivistických koncepcí rozumění, duchovědní ontologie i metodologie.

V čem vidí Marx spolu s Engelsem rozdíl mezi přírodou a společností, mezi přírodní a sociální realitou? Příroda je z hlediska každého (i zjednodušeného materialismu a naturalismu) vždy prvotní, je tu, je dána před člověkem a nezávisle na něm, kdežto společnost, dějiny i sám člověk jsou produktem, výsledkem, jsou vytvářeny, produkovány. Společnost je realita závislá na člověku jako jeho výtvar, jako něco, co je jeho produktem, on sám je navíc svým produktem, je autorem sebe sama, člověk, dělá sám sebe. Druhým významným znakem společenské reality, jejího vytváření, produkce je účast účelného lidského vědomí, které je vždy vklíněno do praktické přetvářející, sebereprodukcující činnosti člověka při vytváření dějinné, společenské skutečnosti, při vytváření sebe sama. V této souvislosti je geniální Marxův výrok z roku 1844 (z Ekonomicko-filozofických rukopisů), že celé takzvané světové dějiny nejsou ničím jiným než vytvářením člověka v procesu práce.

Tento geniální objev však nikdy nebyl Marxem a Engelsem chápán jako něco, co je možné mimo přírodu, nezávisle na ní. Vždyť práce je ve své příčině i jako proces přeměny vnější přírody člověkem jako pracující bytostí procesem přírodním a přírodně vzniklým a podmíněným. Prvním problémem každého myslitele, který chce vysvětlit vznik dějinného, sociálního, kulturního, lidského, je zkoumání vztahu tohoto dějinného a lidského k tomu, co zcela prostě a přirozeně předchází těmto jevům. A to není záležitost hlubokého zkoumání, bádání a objeovávání. Marx a Engels vycházejí v Německé ideologii z prostého, dokonce jednoduchého a pozorovatelného, empiricky zjistitelného faktu. Před každými dějinami a společenskou realitou existuje danost vnější přírody i danost člověka jako bytosti přírodní, biologické, jako přírodní síly a přírodního jevu. O společnosti, dějinách, kultuře, o materiální výrobě nelze říci nic, pokud neexistuje a nevznikla. Z hlediska elementárních, empiricky zjistitelných „samozřejmostí“ tu musí být člověk a vnější příroda jako jeho normální životní prostor, jeho sféra bytí, jeho zásobárna, jeho arzenál, jeho neorganické tělo (všechno výrazy Marxovy). Aby mohla výroba, ekonomika a její zákony působit, musí vzniknout. Musí vzniknout na bázi přírodního daného, na základě existence vnější přírody i existence biologické bytosti, která patří k živým přírodním tvorům a je nucena jako každá přírodní bytost žít v přírodě, v ní a s ní, na její úkor a účet. Původně není práce vůbec nic sociálního a dějinného. Je to přírodní, biologická nutnost, nevyhnutelnost, existenční sebezáchovná činnost. Je to působení určité přírodní síly, lidského organismu, který má své svalové, nervové a mozkové potence, na přírodní danost. Začátek dějin je tedy zcela jasně ponořen do vnější přírodní nutnosti i vnitřní nutnosti biologické bytosti, která byla našim prapředkem. Práce je nezbytnou podmín-

kou existence každého lidského pokolení na jakémkoli stupni dějinného vývoje. Ve svém začátku však žádané dějinné a sociální předpoklady a příčiny nemá. Ani pro všechny lidské skupiny žijící na této planetě se práce nestala dějinnotvorným a sociálním procesem. Lidské skupiny, které ustrnuly na stadiu pouhých sběračů nebo primitivních lovců a zůstaly jimi dodnes, nemají žádné dějiny, u nich se práce nerozvinula za meze a hranice pouhé bezprostřední sebezáchovné činnosti obstarávající prostředky k živobytí. Práce jako přírodní a přirozený, vnějším i vnitřním přírodním vynucená činnost, se tedy dějinnotvornou a člověkotvornou činností stává jen za určitých podmínek a okolností. Jednou z nich, a to velmi podstatnou a hlavní, je ta podmínka, aby existenční, přírodně nucená a vynucená pracovní činnost dosáhla takové úrovně, že ve svých důsledcích, často a převážně nechtěných a živelných, překročila hranice bezprostřední přírodní a biologické danosti a determinovanosti. To se stává jen někdy a někde a vždy na bázi přírodních daností vnějších i vnitřních. Vztah mezi přírodní daností (vnější příroda) a společností je tedy vztahem mezi přírodním a sociálním, vztah mezi vnitřní přírodou člověka, jeho biologickou přirozeností je tedy vztahem mezi biologickým a sociálním.

Při vzniku sociálního, dějinného, lidského z přírodního vnějšího (vnější příroda) i vnitřního přírodního (biologického — lidské přirozenosti) hraje přírodní roli základní, výchozí, určující. Pracovní činnost, zárodečná materiální výroba je sice základem lidské existence, je to specifický lidský způsob obstarávání obživy, specifický lidský způsob výměny látek mezi vnější přírodou a lidským organismem, ale nemá do určité doby a do určitých mezí téměř žádné dějinné, společenské, člověkotvorné důsledky. Je pak jisté zřejmé, že na začátku, na úsvitu sociogeneze člověka hraje rozmanitost, diferenciaci, bohatství lidské přírody významnou roli pro příznivý nebo méně příznivý další vývoj materiální výroby a přírodní rozmanitost a diferenciaci je základem diferenciaci výrobní činnosti. Je až podivné, jak mohl být kritizován v období převládající Stalinovy interpretace například Plechanov za jakési úchytky geografického determinismu, když poukazoval na to, že rozdílné přírodní výchozí podmínky jsou základem rozdílného vývoje a rozvoje výrobních sil.

Je přece zcela pochopitelné a logické, že nestejně vnější přírodní podmínky vytvářejí nestejnou přírodní determinantu pro rozvíjení nebo nerozvíjení pracovně výrobního procesu, pro jeho rychlý nebo pomalejší vývoj, pro jeho stagnaci či dokonce možné zastavení a ustrnutí vývoje. Odlišné přírodní podmínky vnější přírody, rozdíl nadmořské výšky, nížiny, pahorkatiny, vysokohorské oblasti, vodní toky, jezera, řeky, blízkost moří nebo uzavřené vnitrozemí, rozdílnost podnebí a zeměpisných pásů, rozdílnost srážek, jejich intenzity nebo nedostatku a přebytku, různé druhy živočichů v dostatečném nebo nedostatečném, případě v žádném výskytu, rozdílnost rostlinstva (opět přebytek, ne-

dostatek nebo žádný výskyt) — to vše bylo a dodnes je sice ne rozhodujícím, ale vždy diferencujícím činitelem, který ovlivňuje rozvoj nebo nerozvoj výroby i společnosti tím více, čím je pracovní činnost a výrobní způsob z ní odvozený nedokonalejší, primitivnější, zárodečný. Ale i ve 20. století víme, že sice původní společenská potřeba nějakého druhu energie je vyvolána celkovým hospodářským vývojem, avšak výskyt nějakého zdroje energie na určitém území je přírodně nahodilý a má velký vliv na pozitivní nebo negativní vývoj určitých státních útvarů v určitých zeměpisných oblastech.

Je-li rozmanitost a diferenciaci vnějšího přírodního prostředí zcela nesporné a zvláště pak na začátku činitelem a příčinou nestejného dalšího vývoje nebo také nevyvoje, pak je stejně důležité brát při vzniku společenského a dějného v úvahu i nestejnost lidí jako biologických bytostí a jejich nestejně přírodní vybavení. Patří do oblasti racionalistických a osvíceneckých iluzí a předsudků, že lidé jsou od přírody rovni ve smyslu absolutní stejnosti dispozic, vloh, talentů a nadání. Je ideologicky konzervativní a reakční obhajovat sociálně třídní rozdíly odvoláním na přírodu nebo přírodní rozdíly mezi lidmi. Je však teoreticky naivní a vědecky neprůkazné argumentovat ve prospěch sociální rovnosti odvoláním na to, že lidé jsou od přírody stejní, a tím si automaticky mají být sociálně rovni. Přírodní nestejnost lidí, pokud jde o kolísání a míru vybavenosti z hlediska tělesného, smyslového či psychického, je empiricky zjistitelným faktem a je zapotřebí z ní vycházet jak při zkoumání sociogeneze, která navazuje na přírodní proces antropogeneze, tak i při analýze procesu socializace, která navazuje na individuálně diferencované lidské individuum s určitým přírodním, biologickým a psychickým vybavením, s určitou mírou kolísání, nestejnosti a disproporcí. Je klasickou pravdou marxismu, že neexistuje neměnná, přírodně daná, konstantní lidská podstata, jejíž zrod Marx dešifroval jako společenský a dějinný produkt. Tuto část marxismu opakujeme všichni. Je však stejně nesporné, že u Marxe a Engelse existuje termín, ale především pojetí lidské přirozenosti. Zkoumání vztahu mezi lidskou přirozeností, lidskou biologickou bytostí a sociálním a dějinným tvoří významnou součást problematiky či dialektických souvislostí mezi přírodním a sociálním a je v sovětské literatuře nejčastěji interpretováno pod názvem vztah biologického a sociálního. Ani zneužívání genetiky, biologie buržoazními teoretiky a ideology pro obhajobu sociálně třídní nerovnosti a privilegií v kapitalistických zemích, jak to například zaznamenává francouzský marxisticky orientovaný autor L. Sève, není důvodem k tomu, abychom popírali přirozenou nestejnost a diferenciaci lidských individuí, jejich různé vybavení, jejich nestejnou lidskou přirozenost.⁷⁾ Metodologickým a také i ideologickým a politickým problémem zůstává ten fakt, jak

⁷⁾ Viz L. Sève, *Marxismus a teorie osobnosti*, Praha 1976, s. 19, s. 131.

dochází v sociálně třídním kontextu k tomu, že přírodně a přirozeně různé se stává sociálně významným, jak se naturální rozdíly sociologizují a stávají se záminkou, výtáčkou či apologetikou rozdílů, které mají jednoznačně sociálně třídní původ, ale přitom se opírají o přírodní rozdíly.

Vždyť přece přírodní a přirozené rozdíly mezi mužem a ženou, rozdíly věkové, fyzické síly, růstu, ve statistickém rozptylu rozložené nestejně vybavení ve smyslu jednomu více, jednomu méně z hlediska tělesného, smyslového nebo psychického, jsou nesporným faktem, z něhož je třeba vycházet jak při analýze vzniku sociálního a dějinného, tak i při zkoumání socializace individua v jakémkoli stupni a typu společnosti. Jako rozlišují speciální pedagogové pro své teoretické i praktickoterapeutické účely případy dětí postižených tělesně, smyslově a psychicky, tak musí filozof, sociolog, psycholog brát v úvahu, že přírodní rozptyl vloh, dispozic, talentů a předpokladů vytváří u určitých jedinců objektivně určitou přednost nebo privilegovanost, kterou nelze například v socialismu při analýze socializace ignorovat a ztotožňovat morálně vysoký, ba vznešený požadavek sociální rovnosti individuí s požadavkem jejich individuální stejnosti. Naopak lze vyslovit hypotézu, že čím více jsou sociálně s růstem a hloubkou socialistických vztahů vytvářeny podmínky sociální rovnosti, tím více musí vystoupit do popředí rozdíly individuí, které jsou produktem jejich nestejně biologické a psychologické vybavenosti a jejich rozdílné osobnostní aktivity, která je mimo jiné (kromě výchovy, vzdělání, prostředí) determinována jejich individuální nestejnou přirozeností. Ale to jsou již problémy o vztazích biologického a sociálního v konstituovaných společnostech, které nejsou úplně totožné se vztahem biologického a sociálního v počátcích lidské společnosti, kdy je možné, že proces práce a výroby překročí hranice biologické determinace vnější a vnitřní a začne produkovat sociální, dějinné a lidské účinky.

Marx a Engels v Německé ideologii vyslovují svůj názor na vztah přírodního a dějinného velmi jasně, přesně a výstižně a je až s podivem, jak je zapotřebí poté, kdy Německá ideologie je již přes padesát let marxistům k dispozici, i nadále překonávat prvky antinaturalismu a antibiologismu při výkladu sociogeneze člověka i při analýze zvláštností procesu socializace v souvislosti s problémem vztahu biologického a sociálního, individuálního a společensky určeného.

„Předpoklady, z nichž vycházíme, nejsou libovolné, nejsou to dogmata; jsou to skutečné předpoklady, od nichž můžeme abstrahovat jen ve fantazii. Prvním předpokladem veškerých dějin lidstva je existence živých lidských individuí. Předně je tedy třeba zjistit, jak jsou tato individua tělesně uzpůsobena a jaký je jejich vztah k ostatní přírodě, který je tím dán. Nemůžeme se tu ovšem zabývat ani fyzickými vlastnostmi lidí, ani přírodními podmínkami, do nichž byli lidé postaveni, geologickými, oro-hydrografickými, klimatickými

a jinými poměry. Veškerý dějepis musí vždy vycházet z těchto přirozených základů a z toho, jak je lidé svou činností v průběhu dějin měnili.“

V souvislosti s citovaným textem je u hvězdičky uvedená poznámka, která byla v původním rukopisu proškrtnuta. „Avšak tyto vztahy podmiňují nejen prvotní samorostlou organizaci lidí, zejména rasové rozdíly, nýbrž i všechen jejich další vývoj nebo nevývoj až do dnešního dne.“⁸⁾

Z uvedeného textu vyplývá jednoznačná metodologická pozice. Zkoumání vzniku člověka, jeho dějin musí vždy začínat zjištěním základních a daných přírodních vnějších podmínek i zkoumáním tělesného uzpůsobení lidí, jejich tělesnou stavbou. Navíc v proškrtnuté poznámce je velmi důležitý poukaz na to, že přírodní vnější poměry (nevím, proč na jedné straně používají překladatelé pro stejný německý termín *Verhältnisse* český termín poměry a v poznámce na straně druhé termín vztahy) uvedené přírodní poměry podmiňují nejen prvotní samorostlou organizaci lidí, ale i všechen jejich další vývoj nebo nevývoj až do dnešního dne. Z toho totiž vyplývá, že i tam, kde je vývoj člověka dominantně určován ne již přírodními danostmi, ale společenskými produkty činností lidí, je třeba respektovat dialektiku přírodního a sociálního, i když jejich proporcionalita je v rozvinutých společnostech podstatně jiná. Nikdy však nemizí.

Bylo již řečeno, že práce jako lidský způsob obstarávání obživy a proces výměny látek mezi lidským organismem a vnější přírodou, je z hlediska svého původu i průběhu něčím přírodním, přirozeným, vnuceným, je to působení lidské pracovní síly jako přírodní síly na vnější síly přírody, na její látky, předměty, materiály. Kdy a v jakých bodech se přírodně existenční aktivita stává ve svých důsledcích i ve své reprodukci procesem sociálním, dějinným, kulturním? Vždyť z hlediska své přírodní nutnosti je práce nutným, opakovatelným a fatálním procesem, který se může po dlouhou dobu reprodukovat jen ve svém přírodním a přirozeně vzniklém rámci. Marx s Engelsem uvádějí velmi přesně a jasně v Německé ideologii, kdy a jak se stává pracovně výrobní, existenční činnost počátkem dějinných, společenských aktů člověka, kdy má tedy své dějinné, společenské dimeze. V této souvislosti lze upozornit na cenný až geniální postřeh Hegelův, který zaznamenal Lenin ve svých *Filozofických sešitech*. Hegel ve své *Vědě o logice* poukazuje na to, že prostředek je něco vyššího než konečné cíle vnější účelnosti; pluh je něco čestnějšího než bezprostřední prožitky, které jsou pomocí něho připravovány. Nástroj se udržuje, zatímco bezprostřední prožitky zanikají a upadají v zapomenutí.⁹⁾

Potencionálně je prvním historickým činem nebo dějinným aktem, jak

⁸⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* 3, Praha 1958, s. 35.

⁹⁾ Viz V. I. Lenin, *Filozofické sešity*, Praha 1953, s. 157.

říkají Marx a Engels v Německé ideologii to, že lidé začínají vyrábět prostředky k svému životu. Jenže prostředky k životu se spotřebují a člověk musí vyrábět, produkovat znovu. V tom není ještě nic dějinného, společenského. Ale nástroj, kterým člověk vyrábí, není hned spotřebován, je opakovaně použit pro produkci prostředků k životu. Produkce prostředků k životu je potenciálně první dějinný čin člověka. Ale podstatné je zde vytváření, produkování nástrojů, ty umožňují opakování práce, výroby, jejich produkce překračuje bezprostředně přírodní, biologicky nadiktovaný proces práce.

Proces práce je vynucen uspokojováním přírodně daných, určitých základních, primárních potřeb člověka, jejichž počet je omezen, Neplánovaným důsledkem opakované pracovní činnosti je produkce nových potřeb. To je další sociální čin, to je nový již historickospolečenský jev. Produkce života je produkcí prostředků k životu i produkcí lidského rodu, jeho rozmnožováním. Tento vztah, který je prvotně materiálním přírodním vztahem, se v důsledku rozvoje pracovně výrobní činnosti a jejich ekonomických a sociálních důsledků stává vztahem přírodně sociálním. Na této myšlence nemění nic ani ta skutečnost, že Marx s Engelsem neměli v době, kdy zformulovali svou první variantu materialistického pojetí dějin, přesné a podrobné znalosti dějin rodu a rodinných vztahů v předtřídní společnosti. Proto se domnívali, že rodina jako vztah mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi předchází svou existencí rod a rodové uspořádání společnosti. Své názory později upřesnili a rozvinuli i zkonkretizovali v souvislosti s Morganovou knihou *Ancient Society*.

Produkce života, která zahrnuje výrobu prostředků k životu i produkci člověka jako rodu, přináší ještě další, velmi závažné sociální a dějinné důsledky — produkci forem společenských vztahů, společnosti samé. Lidé při výrobě produkují nejen prostředky k životu, ale i sebe sama jako společenské dějinné a kulturní bytosti. Poslední formou produkce, která vzniká na bázi materiální pracovně výrobní činnosti, je produkce vědomí. To je vysloveně činnost sociální, dějinná, kulturní, zárodky vědomí jsou nanejvýš vázány na biologickou přirozenost člověka, ve své podstatě jako vlastní rozvinuté lidské vědomí je produktem sociálním, dějinným.

Produkce výrobních nástrojů, vytváření nových potřeb, produkce člověka či rozmnožování rodu, která přetváří materiální přírodní vztah mezi mužem a ženou postupně ve vztah přírodně sociální, produkce forem styku, forem společenských vztahů či společnosti samé a nakonec produkce vědomí — to jsou uzlové body, v nichž je překročena přírodnost a biologičnost práce a v nichž jsou produkovány výtvoři sociální, kulturní, dějinné. To se odráží i v příslušné terminologii užívané Marxem a Engelsem v Německé ideologii. Je-li produkce sociálního prostřednictvím pracovně výrobní činnosti závislá na výchozích přírodních danostech vnější přírody i na biologické přirozenosti člověka, je

logické, že první sociální, kulturní výtvoři člověka jsou přírodně podmíněné nebo přirozeně vzniklé (zde klasici používají nejčastěji termíny naturwüchsig nebo naturbedingt).

Tak například dělba práce je původně přirozeně podmíněna a přirozeně vzniklá, stejně tak Marx a Engels rozlišují přirozeně vzniklé a civilizací vytvořené výrobní nástroje (naturwüchsig und zivilisierte Produktionsinstrumente) taktéž rozlišují i formy vlastnictví. Zárodky první periodizace dějin podle forem vlastnictví začínají vlastnictvím kmenovým, a to je rovněž přirozeně vzniklé a přirozeně podmíněné, stejně jako kmen je přírodní pospolitost, přirozeně vzniklé společenství (naturwüchsiges Gemeinwesen).

Přirozeně vzniklý a přirozeně podmíněný znamená, že prvotní výsledky ekonomické činnosti jsou všechny poznamenány svým přírodním vznikem a původem a jako takové ještě neznamenají nadvládu sociálních produktů, tj. výsledků lidské ekonomické a později i další společenské činnosti nad přírodními danostmi vnější přírody i vnitřní biologické přirozenosti člověka. Stupeň vzájemného vztahu mezi přírodním daným a sociálně, tj. především ekonomicky vytvářeným, je přirozeně v různých etapách vývoje předtřídní společnosti či pospolitosti různý, přírodně dané může být téměř absolutně dominantní a sociální, vytvářené lidskou, především ekonomickou činností, jen zárodečné, nerozvinuté, málo významné, není tudíž ještě významnou nebo dokonce rozhodující hybnou silou společenského a dějinného vývoje člověka.

Významným mezníkem v dialektice přírodního a sociálního je rozklad předtřídní přirozeně vzniklé a přírodně podmíněné pospolitosti a vznik prvních třídních společenství. Ta vznikla již jako důsledek (sice živelný a nezáměrný) rozvinuté pracovní výrobní činnosti, jako důsledek sil, produktů, vztahů a výtvořů již člověkem vytvořených, člověkem vyvolaných hnacích sil. To však neznamená, že přírodní mizí nebo přestává hrát jakoukoli úlohu, že biologické je ve vztahu k lidské společenské podstatě člověka jako druhu i jako jedince bezvýznamné nebo zanedbatelné. Proporce přírodního a biologického a sociálně vytvářeného, dějinného je podstatně jiná, dialektika těchto vztahů je však vždy v každé etapě vývoje již ekonomických třídních formací odlišná a vyžaduje dialektickou metodologii analýzy, a nikoli absolutní ekonomismus či sociologismus, z nichž první redukuje veškeré společenské jevy jen na ekonomické činnosti a vztahy a druhý vysvětluje všechny jevy ve společnosti jen sociálními příčinami, a stává se tak totálním antinaturalismem a antibiologismem.

PROBLEMATIKA PŘÍRODNÍHO A SOCIÁLNÍHO V ENGELSOVÝCH PRACÍCH

Bylo již řečeno, že vznik třídní společnosti znamená počátek nadvlády vytvářeného, tj. především ekonomického nad přírodním daným. Ale ani v etapě třídních společenskoekonomických formací není vztah mezi přírodním a sociálním jednoduše řešitelný ve jménu absolutního ekonomismu či sociologismu. Vzpomeňme jen na problematiku asijského výrobního způsobu, kterou rozvinul Marx v padesátých letech minulého století a považoval ji za tak vážnou, že ji zařadil do své koncepce periodizace dějin třídní společnosti ve své Předmluvě ke Kritice politické ekonomie. Ponechávám stranou dlouhodobé diskuse minulosti i současnosti o problematice asijského výrobního způsobu. O současné diferenciaci názorů na asijský výrobní způsob podává poměrně přesnou informaci sovětský autor V. N. Nikiforov ve své rozsáhlé práci *Východ a světové dějiny*.¹⁰⁾

Nikiforov je představitelem svérázného postoje vůči koncepci asijského výrobního způsobu, kterou Marx a Engels rozpracovali jako hypotézu již od roku 1853, zvláště v dopisech od května do června 1853. Nikiforov uvádí, že Marx zařadil pojem asijského výrobního způsobu do své a jím do tisku připravené Předmluvy ke Kritice politické ekonomie. Správně též uznává, že v této Předmluvě zformuloval Marx i pojem společenskoekonomické formace. Je ovšem třeba dodat, že tento pojem včetně analýzy vztahu mezi přírodním a společenským podává Marx ve svých Rukopisech Grundrisse, zvláště při analýze historických typů obcí řecké, římské, germánské a slovanské. Ponechme stranou i dosti nelogické a nepřesvědčivé stanovisko Nikiforovo, že Marx a Engels, kteří nesporně rozpracovali koncepci asijského výrobního způsobu, se jí prý vysloveně vzdali nebo zřekli ve svých dílech závěrečného období.

Držme se tedy nesporného faktu, který každý, pokud nechce svévolně zkreslovat dostupné texty Marxova a Engelsova díla, musí uznat. Oba se podíleli na vypracování koncepce asijského výrobního způsobu. Kromě jiných a zejména zdánlivě politicky zásadových argumentů proti koncepci asijského výrobního způsobu působila i jiná souvislost. Marx a Engels totiž koncipovali své názory o asijském výrobním způsobu tak, že poukazovali na specifické dialektické souvislosti při jeho vzniku, šlo o souvislosti mezi ekonomickým a třídním uspořádáním asijského výrobního způsobu s určitými přírodními, zeměpisnými, tedy přírodně materiálními jevy. Marx a Engels poukazovali na významnou úlohu srážek, množství vody, které bylo v určitých dobách nadbytečné (záplavy) a jindy se jí nedostávalo. Vyvozovali některé ekonomické a politické znaky asijského výrobního způsobu z přírodních determinant. K funkcím asijského

¹⁰⁾ Viz V. N. Nikiforov, *Východ a světové dějiny*, Praha 1980.

ské despotie přiřazovali funkce péče o zavlažování, o regulaci a kontrolu vody i stavby pro její nahromadění, rozvod a přidělování. Rozvoj zemědělství ve sféře velkých řek byl vázán na přírodní podmínky. Přírodní podmínky a přírodní determinanty přispěly jako předpoklady ke vzniku ekonomických a politických funkcí orientální despotie a tvořily kromě jiných znaků její charakteristické zvláštnosti. Ti z marxistů, kteří byli pod vlivem jednostranného ekonomismu nebo považovali marxismus za absolutní ekonomismus, odmítali koncepci asijského výrobního způsobu právě z tohoto důvodu. Zapomněli nebo nepochopili, že dialektika přírodního (v daném případě přírodního vnějšího — zeměpisné prostředí, klima, velký říční tok, množství srážek, jejich nestejně rozdělení v různých ročních dobách) a dějinného byla reálnou dialektikou určité vývojové etapy lidských dějin, že její zachycení Marxem a Engelsem bylo právě důkazem jejich schopnosti tuto dialektiku vidět a analyzovat.

Podobné dialektické souvislosti mezi přírodou a přírodním prostředím najdeme u Marxe a Engelse v postřezích, tezích a myšlenkách, které bychom mohli bez váhání nazvat Marxovy a Engelsovy ekologické názory. Nejde ani o násilnou aktualizaci, ani o umělé objevování soudobé problematiky v Marxově a Engelsově díle za každou cenu. Je však nesporné, že Marx a Engels ve svém díle i při analýze kapitalismu, který považovali za nejrozvinutější ekonomickou formaci, v níž převládá vytvořené ekonomické nad přírodním daným, rozvinuli právě řadu ekologicky cenných a neuvěřitelných aktuálních myšlenek o vztazích kapitalismu k přírodě i k přírodnímu prostředí. Zformovali řadu zákonitých souvislostí o specifických vlastnostech kapitalismu při přetváření a využívání přírody, při její přeměně v objekt absolutního ovládnutí a porobení podle kritérií zisku a nadhodnoty.

Spíše je zapotřebí vyslovit určitý podiv, proč jsme Marxovy a Engelsovy myšlenky, které mají vysloveně ekologické zaměření nebo ekologický obsah, podcenili, ignorovali nebo vztahovali jenom na kapitalismus a sami jsme nechali do marxistické teorie i do socialistické praxe proniknout jejich myšlenkám cizí dobytelský, panovačný a nehospodárny vztah k přírodě a jejím zdrojům. Vždyť Marxův výrok o tom, že kultura, která se vyvíjí živelně a není uvědoměle ovládána, zanechává za sebou poušť, je často citován i progresivními buržoazními autory stejně jako jeho výroky z prvního dílu Kapitálu o kapitalistické výrobě v zemědělství, které poukazují na loupeživý a nehospodárny vztah kapitalismu k půdě i k bezprostřednímu výrobcí. V souvislosti s tím, že jde o záměr zdůraznit také Engelsův podíl i spolupráci při rozpracování marxistických přístupů k analýze dialektiky přírodního a sociálního, zaměřím se na Engelsovu práci, která vysloveně obsahuje ekologickou, a to velmi aktuální problematiku. Jde o fragment Engelsovy práce Podíl práce na polidštění opice asi z roku 1876. Některé její pasáže bývaly i dříve dosti často citovány. Teprve v poslední

době si zvlášt' sovětští autoři všímají naléhavých myšlenek Engelsových, které mají bezprostřední vztah k problematice životního prostředí. Engels již v minulém století varuje před přeceňováním vítězství člověka nad přírodou. Upozorňuje, že každé ovládnutí přírody přináší také potíže, problémy či dokonce jakousi daň za takové ovládnutí přírody, které je živelné, bezprostřední, krátkozraké a příliš utilitární. Uvádí již známé případy nehospodárného, kořistného nebo živelného vztahu k přírodě a jejím zdrojům. Přitom četné údaje přejímá z knihy autora Carla Fraase, při jejímž čtení Marx formuloval svou tezi o tom, že kultura, která se vyvíjí živelně, zanechává za sebou poušť. Současně Marx poukazuje na bezděčnou socialistickou tendenci autora, který souvislosti mezi určitým typem ekonomického vývoje a typem tvorby životního prostředí vytušil. Pasáž o historických případech poškození a pustošení přírody živelnou hospodářskou činností Engels uzavírá formulací, která je ještě dalším zdůrazněním našeho zvláštního vztahu k přírodě, který rozhodně nesmí být vztahem bezohledného dobyvatele. „A tak si na každém kroku připomínáme, že naprosto neovládáme přírodu tak, jako dobyvatel ovládá cizí národ, jako někdo kdo stojí mimo přírodu — ale že jí tělem, krví i mozkiem patříme a stojíme uprostřed ní . . .“¹¹⁾

Podmínkou souladu mezi záměry a plány lidského jednání a jeho důsledky je jistě rostoucí poznání zákonitostí přírodních procesů a zejména zákonitostí vztahů člověka k přírodě prostřednictvím výrobní činnosti. Jde však nejen o účinky bezprostřední, krátkodobé či okamžité. Jde o důsledky vzdálenější, pozdější, dlouhodobé. Přitom, jak Engels zdůrazňuje, nejde jen o účinky, které vyvolává lidská činnost ve vztahu k přírodě, ale i o účinky, které mají společenský dosah. Engels tedy v podstatě zdůrazňuje nutnost uvádět do souladu záměry a cíle s účinky jak při přetváření přírody, tak i při přetváření a rozvoji společenských vztahů. Z vědomého ovládnutí přírodních a přírodně společenských i ryze společenských procesů může podle Engelse vzniknout hlubší pocit i hlubší poznání jednoty člověka s přírodou. To ovšem předpokládá nejen růst vědomostí a poznání, dnes bychom řekli poznání ekologického, ale společenské revoluční změny, které vytvoří nejen gnozeologické, ale i sociální a celkové příznivé poměry pro správné nastolení vztahů člověka k přírodě i pro soulad přírodních i společenských účinků lidského jednání se zamyšlenými cíli a záměry. Jde podle Engelse o to, překonat praxi dosavadních třídních společností a zvláště pak kapitalistického řádu, kdy šlo především o nejbližší, bezprostřední a utilitární účinky bez ohledu na přírodní prostředí, škodlivé a deformující účinky vzdálenější na přírodní prostředí, na životní prostředí i bezprostředního výrobce samé-

¹¹⁾ B. Engels, *Podíl práce na polidštění opice*, v K. Marx, B. Engels, Spisy 20, Praha 1966, str. 460.

ho. Engelsovy úvahy, které mají nesporně, podobně jako Marxovy analýzy z Kapitálu vysloveně ekologický ráz, jsou i dnes aktuální vzhledem k existující ekologické problematice, jež mají řešit i socialistické země takovým způsobem, aby řízení výrobních a sociálních procesů i tvorba životního prostředí byly co nejrozumnější a probíhaly za podmínek člověka nejdůstojnějších.

PROBLEMATIKA VZTAHU PŘÍRODNÍHO A SOCIÁLNÍHO V PŮVODU RODINY, SOUKROMÉHO VLASTNICTVÍ A STÁTU

Knihu *Původ rodiny* . . . napsal Engels v roce 1884, kdy již Marx nežil. Souvislost mezi Marxovými a Engelsovými názory na etapu předtřídní společnosti i na vývoj forem rodiny je víc než zřejmá. Práce výrazně navazuje na dílo amerického pokrokového vědce H. L. Morgana *Pravěká společnost*, kterou vysoce hodnotil i Marx. Marx sám se zabýval záměrem zpracovat výsledky Morganova bádání v souvislosti se svým a Engelsovým materialistickým pojetím dějin. V Marxově pozůstalosti se našly výpisky z uvedené Morganovy práce s četnými poznámkami a komentáři Marxe. Marxův konspekt knihy H. L. Morgana vyšel rusky v roce 1941 pod redakcí M. B. Mitina v Archivu Marxe a Engelse ve sv. IX. Pro nás je zajímavé, že v předmluvě k tomuto konspektu se rovněž vyskytují vážné výhrady k Engelsově předmluvě k prvnímu vydání knihy *Původ rodiny* . . . z roku 1884. Engels je zde kritizován za nepřesné a nesprávné tvrzení o vlivu produkce rodu na společenský vývoj. Výslovně se tu tvrdí, že „tato teze je zjevně chybná, protože rodina nemůže být kladena na roveň s materiální výrobou jako určující příčina společenského vývoje“. A opět se zde podobně jako v poválečných vydáních Engelsovy práce tvrdí, že Engels sám ve svém díle uvádí bohatý faktický materiál na důkaz toho, že rozhodující příčinou vývoje společnosti je materiální způsob výroby.¹²⁾

Je zapotřebí zdůraznit, že opak je pravdou a že sám Engels ve své práci *Původ rodiny* . . . vysvětluje a také rozvádí, v čem je smysl jeho tvrzení v předmluvě o vlivu produkce prostředků k životu a produkce života samého na vývoj společnosti v různých etapách vývoje výroby a rozmnožování člověka. Způsob materiální výroby byl podle Engelse v období divoštství tak málo rozvinut, byl tedy ještě doslova zárodečný, elementární, že formy uspořádání vztahů mezi mužem a ženou, tj. tedy rodinné vztáhy, jsou převážně a hlavně určovány přírodními, nesociálními a nevýrobními podmínkami. Nakonec Engels ještě za Marxova života ve svém názoru na knihu Bancrofta, kterou mu Marx zaslal, se vyjadřuje velice jasně a jednoznačně . . . „na tomto stupni nerozhoduje tak

¹²⁾ K. M a r x, *Konspekt knihy Lewise H. Morgana, Pravěká společnost* v Archivu Marksa i Engelse, IX, Moskva 1941, str. IV—V.

způsob výroby, jako spíš stupeň rozkladu starých pokrevních svazků a starého vzájemného společenství obou pohlaví (sexus) v kmeni“.¹³⁾

Při analýze forem rodinných vztahů v předtřídní společnosti si Engels zvláště všímá párové rodiny (v této souvislosti není podstatné, zda nejnovější výzkumy dějin rodinných vztahů plně potvrdily nebo nepotvrdily Morganovy hypotézy a názory Engelse, který se o ně opíral, podstatná je metodologie, a ta má i dnes svou platnost). Vznik párové rodiny klade Engels na rozhraní mezi divoštvtím a barbarstvím a považuje ji za charakteristickou rodinnou formu pro barbarství. Zároveň je to podle Engelse konec té etapy vývoje, kdy rodinné formy byly ovlivňovány převážně přirozenými hnacími silami a kdy vztahy mezi mužem a ženou byly především vztahy pokrevními a sexuálními. Engels o tom dosti jednoznačně říká: „K tomu, aby se mohla dále vyvíjet k pevné monogamii, bylo třeba, aby začaly působit jiné příčiny než ty, které jsme dosud poznali. Vznikem dvojic se skupina zmenšila na nejnižší jednotku, na molekulu o dvou atomech: na jednoho muže a jednu ženu. Přírodní výběr dokončil své dílo dalším a dalším vylučováním z manželského společenství. V tomto směru už nemohl nic vykonat. Kdyby tedy nebyly začaly působit nové společenské hnací síly, pak by nebylo důvodu, proč by byla měla z párové rodiny vzniknout nová rodinná forma. Ale tyto hnací síly začaly působit.“¹⁴⁾

Pro Engelsovu metodologii je ještě dále příznačné, že rozdílný vývoj rodinných forem na americkém kontinentě (zde byla klasickou a nejvyšší formou rodiny před objevením a dobytím Ameriky párová rodina) a ve starém světě vyvozuje z rozdílných ekonomických podmínek vývoje, jež ale byly podmíněny přírodně. „Různé přírodní podmínky způsobují, že se od té doby obyvatelstvo každé polokoule ubírá svou zvláštní cestou a že mezníky na rozhraní jednotlivých stupňů jsou v obou případech různé.“¹⁵⁾ K těmto různým přírodním podmínkám Engels zařazuje možnosti rozvoje ochočování zvířat a pěstování kulturních rostlin. Amerika měla jen jedno jediné zvíře — lamu a jen jeden druh obilí — kukuřici. Engels zde tedy zcela jasně vyvozuje nestejný vývojový proces amerického kontinentu a starého světa z rozdílných přírodních podmínek a předpokladů a tento rozdílný vývoj měl zase ještě zprostředkovaně vliv na vývoj či nevývoj rodinných forem.

Svůj metodologický postup Engels ještě více zdůrazňuje při charakteristice monogamie. Považuje ji za první formu rodinných vztahů, která vznikla z důvodů společenských, jako produkt určitého sociálního ekonomického vývoje. „Byla první formou rodiny, která nebyla založena na přirozených podmínkách,

¹³⁾ K. M a r x, B. E n g e l s, *Spisy* 35, Praha 1971, s. 152.

¹⁴⁾ B. E n g e l s, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* v K. M a r x, B. E n g e l s, *Spisy* 21, Praha 1967, str. 87.

¹⁵⁾ Tamtéž, str. 61.

ale na ekonomických podmínkách, totiž na vítězství soukromého vlastnictví nad původním přirozeně vzniklým společným vlastnictvím.“¹⁶⁾

I po Marxově smrti tedy Engels ve své samostatné práci zachovává metodologický přístup, který spolu s Marxem vypracovali již v Německé ideologii. Jde o specifické pojetí vztahu či dialektiky přírodního a sociálního, biologického a sociálního jednak na počátku vzniku dějinného a sociálního, jednak v průběhu dějin, kdy se dialektika přírodního a dějinného neztrácí, jen proporce vlivu a významu se posměňují. To, co bylo dominantní jako dané přírodní, se postupně přetvářející činností pracovně výrobní stává méně významným, ale ne bezvýznamným. Nadvláda vytvořeného nad přírodně daným, dialektické překonání přírodního daného ekonomicky a sociálně vytvářeným zachovává i nadále dialektiku specifických vztahů, která musí být vždy v každé konkrétně historické situaci zkoumána, ale nikdy ne podceněním, škrtnutím nebo ignorováním přírodního vnějšího i vnitřního biologického. To nakonec dokazují i současné tendence vývoje přírodních věd a přenášení jejich výsledků na sociální oblast, tedy jde o novou verzi jednostranného naturalismu, který nelze překonat jednostranným nebo absolutním ekonomismem a sociologismem. To se týká takových problémů, jako je právě vztah antropogeneze a sociogeneze, vztah biologického a sociálního při socializaci nebo ekologická otázka, která nás přinutila odmítnout přezíravý dobovatelský a panovačný vztah k přírodě jako ke sféře podmanění a utilitárního ovládnutí. Nové problémy vztahu přírodního a sociálního, biologického a osobnostního nadhazují i nové vědní specializace — ekologie nebo genetika. V této souvislosti je velmi příznačná nová moderní verze naturalizujícího přístupu při interpretaci nových poznatků genetiky, která je spjata se jménem E. O. Wilsona a je známa pod názvem sociobiologie. Tato koncepce vyvolala značný ohlas v USA, ale též i v západní Evropě, kritickou a hodnotící pozornost jí věnují sovětští autoři. Tato sociobiologie znovu ukazuje, že dialektika přírodního a sociálního, biologického a kulturního není záležitostí historickou a že její problémy vyvolávají potřebu důsledného dialektického a materialistického přístupu, tj. takového přístupu, který byl vlastní Marxovi a Engelsovi.

SOCIOBIOLOGIE E. O. WILSONA

Edward O. Wilson je americký entomolog na harvardské univerzitě. Od poloviny sedmdesátých let vydává práce, které jsou určitým programem sociobiologie při základním záměru využít poznatky moderní genetiky pro řešení vzájemných vztahů genetické determinace člověka a jeho sociálního chování.¹⁷⁾ Od

¹⁶⁾ Tamtéž, str. 98.

¹⁷⁾ E. O. Wilson, *Sociobiology: The Synthesis*, Harvard University Press 1975, *On Human Nature*, Harvard University Press 1978.

počátku osmdesátých let spolupracuje s teoretickým fyzikem Ch. J. Lumsdenem, s nímž rozvinul dokonce určitou koncepci geneticko-kulturní koevoluce. Touto teorií prý bude zaplněna mezera existující v sociobiologii. Ve svých prvních knihách se Wilson snaží vysvětlit některé sociální způsoby chování odkazem na genetickou podmíněnost takového chování, mluví se o genetické bázi forem chování specifických pro člověka, ale i pro živočichy. To se týká takového jevu, jako je incest. Z genetické dispozice se usuzuje na smích kojenců, na strach před cizími lidmi (xenofobie), jakož i na výraz obličeje při ceremonii pozdravu. Genetika prý dává i nové pohledy na další fobie — odpor k hadům, pavoukům, strach ze tmy, volného prostoru. To vše může nebo má být geneticky podmíněno. Stejně tak není možné všechno bohaté a rozmanité lidské chování vysvětlit jen učením, například schopnost učit se jazykům může mít hlubinnou genetickou strukturu. Je zřejmé, že sociobiologie je zaměřena proti koncepci behaviorismu a jeho předpokladu o tom, že organismus je prázdný a všechno se učí na základě podnětů zvenčí. Svě pojetí rozvíjí Wilson v aspektu genetickém, evolucionistickém a dokonce i ekologickém, protože sociobiologie může být nazvána behaviorální ekologií. Chování může být chápáno jako závisle proměnná na daném prostředí, na okolí organismu. Zde je možné vysvětlit takové jevy jako altruismus nebo agresivitu. V posledních dvou pracích jde již o pokus vytvořit jakousi systematickou koncepci geneticko-kulturní koevoluce. Geneticky jsou prý zadány jen určité biologické procesy, takzvaná „epigenetická pravidla“, a ta řídí proces formování lidského rozumu. V tomto procesu formování lidského rozumu se epigenetická pravidla zakládají na té informaci, která přichází do lidského mozku jak z fyzického, tak i z kulturního prostředí. Z předcházejících tezí vyplývá tato jednoduchá úvaha: genetická evoluce znamená proces předávání genetické informace a kulturní evoluce je procesem předávání kulturní informace. Teorie geneticko-kulturní evoluce má být základem sociobiologie, která prý zase umožní vytvořit biologizovanou vědu o člověku, sociobiologickou antropologii. Jde tedy o jeden z dalších podnětů, který vychází z rozvoje současné přírodovědy, v daném případě genetické biologie, a snaží se vytvořit na základě nesporných poznatků širší koncepcí vývoje člověka, společnosti i kultury. Jde o koncepci nebo přístup, který vyvolává souhlas i odpor a dokonce i prudké odsouzení. V USA vzniklo proti Wilsonově sociobiologii i určité organizované hnutí nazvané Science for the People. Představitelé podezírají snahy vysvětlovat některé druhy chování živočichů a lidí na bázi genetiky z redukcionismu, ze skrytého rasismu, ze snižování žen, ze sociálního darwinismu atd. Tyto mnohé výtky jsou jistě přehnané, nelze totiž ve

¹⁸⁾ Ch. J. Lumsden, E. O. Wilson, *Genes, Mind und Culture, The Coevolutionary Process*, Harvard University Press 1981. Ch. J. Lumsden, E. O. Wilson, *Promethean Fire*, Harvard University Press 1983.

jménu obav z rasismu nebo z možných snah o zneužití vědy pro sociálně politické a ideologické cíle odmítat racionální jádro wilsonovských přístupů. Jde o nastolení problémů, které v současné fázi vývoje genetické biologie jinak a nově poukazují na některé problémy vztahu biologického a sociálního, přírodního a kulturního bez ohledu na to, že trpí prvky redukcionismu nebo náznaky krajního biologismu. Také nárok na novou biologickou antropologii není oprávněný. Ohlas, který sociobiologie získává mezi antropology, psychology, biology i některými sociology v USA i v Evropě, není jen nahodilým módním jevem. Jde skutečně o nastolení a vytyčení problémů, které vznikají s novou fází vývoje přírodních věd a zvláště biologie.

Sovětská autoři věnují v poslední době kritickou a hodnotící pozornost koncepci wilsonovské sociobiologie a kritice pokusů o univerzalistickou geneticko-kulturní teorii koevoluce a snaže vysvětlovat převážně společenské chování na bázi genetiky.¹⁹⁾ Současně se snaží z pozic marxistické metodologie řešit oprávněné problémy vztahu přírodního a sociálního, biologického a dějinného v návaznosti na zásadní přístupy Marxe a Engelse.²⁰⁾ Tak sovětský autor D. K. Běljajev poukazuje na projevy absolutní sociologizace člověka a zdůrazňuje, že B. Engels dal v Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu na svou dobu všestrannou analýzu role biologické složky a rodově biologických svazků při formování a vývoji společnosti a společenských vztahů. Tato práce nastiňuje obraz spojení vývoje a historických změn sociálních forem života a pokrevně rodových vzájemných vztahů členů společnosti. V této práci Engels uvádí nemálo důkazů o tom, že v určité etapě vývoje společenských vztahů bylo sociální a biologické ve vzájemné interakci a souvislosti.²¹⁾

Jaké lze tedy učinit závěry ohledně Engelsova (a samozřejmě i Marxova) přínosu, pokud tyto problémy rozpracovávali společně, k problematice vztahu přírodního a dějinného, biologického a sociálního? Marxismus byl jako věda o společnosti formulován a chápán jako materialistické pojetí dějin, které je nejen zaměřeno proti idealistickému pojetí dějin a redukcionistickému naturalismu, ale i proti teorii ekonomického faktoru, proti zjednodušenému ekonomismu a absolutizujícímu sociologismu. Materialistické pojetí dějin vždy

¹⁹⁾ Viz například stať N. Ch. S a t d i n o v é, *Sociobiologija „za“ i „protiv“*, *Voprosy filosofii* 1982, 3, s. 129—136, nebo stať V. N. I g n a ť j e v a, *Sociobiologija čeloveka*, *Teorija genno-kulturnoj koevolucii*, *Voprosy filosofii* 1982, č. 9, str. 134—146.

²⁰⁾ Z poslední doby jsou to cenné studie sovětských autorů: N. P. B o ŋ k o v, *Metodologičeski-je i socialnyje voprosy sovremennoj genetiki čeloveka*, *Voprosy filosofii* 1981, 1, s. 51—62; D. K. B ě l j a j e v, *Sovremennaja nauka i problemy issledovanija čeloveka*, *Voprosy filosofii* 1982, 3, s. 3—16; V. A. L o s, J. T. F a d d ě j e v, *Sootnošenija sociologičeskoj i biologičeskoj determinacii povedenija čeloveka*, *Voprosy filosofii* 1982, 1, s. 63—70. Problematika vztahu biologického a sociálního je věnována celá kolektivní práce *Biologičeskoje i socialnoje v razvitii čeloveka*, Moskva 1977.

²¹⁾ Viz D. K. B e l j a j e v, *Sovremennaja nauka i problemy issledovanija čeloveka*, *Voprosy filosofii* 1982, 3, s. 7.

zahrnovalo pojetí a analýzu vztahu přírodního a sociálního, biologického a dějinného. Tento metodologický a teoretický přístup klasiků marxismu byl uplatňován ve společných pracích obou i v samostatných pracích Engelsových. Týká se následujících souvislostí a problémů.

1. Respektování vztahů přírodního a sociálního při vzniku společnosti, člověka a dějin. Je třeba brát při sociogenezi přírodní vnější danosti i biologickou přirozenost člověka jako určující a z počátku dominující podmínky a předpoklady. Teprve postupně se překračováním přirozených a přírodních daností vytváří především na bázi pracovní výrobní činnosti, společenské, dějinné a kulturní. První sociální vztahy a výtvoři jsou přirozeně vzniklé a přirozeně podmíněné. To se týká dělby práce, výrobních nástrojů, rodinných a příbuzenských vztahů, ale i formy přivlastňování i rodové organizace jako přírodně podmíněné a přirozeně vzniklé pospolitosti.

2. Dialektika přírodního a sociálního nemizí ani v rozvinutějších etapách třídních společenskoekonomických formací, jiné jsou jen proporce a míra vzájemného vlivu. To se týká jednak přetváření přírody a tvorby životního prostředí. Závažná problematika ekologická je obsažena v dílech Marxe a Engelse, lze konstatovat určité podcenění nebo nedocenění jejich koncepce vztahu přírody a společnosti při přetváření přírody a vytváření životního prostředí.

3. Vztah biologického a sociálního je i nadále součástí problematiky rozmnožování, jde o analýzu vztahů přírodně sociálních v procesu rozmnožování lidského rodu.

4. Závažné otázky vztahu biologického a sociálního se týkají problému socializace osobnosti, jejího vytváření. Jednostranný ekonomismus, který sklouzává ke koncepci izolovaného, metafyzicky chápaného jediného faktoru, nebo anti-biologismus, který ignoruje biologickou přirozenost a biologické podmínění lidské osobnosti, se setkávají s velkými potížemi při snaze o vytvoření jednotné koncepce osobnosti jako souhrnu složek přírodních, biologických, sociálních (lidská podstata) a individuálně osobnostních.

5. Problematika vztahu přírodního a dějinného, biologického a sociálního je vysoce aktuální při kritice a zásadním zhodnocení naturalizujících přístupů v soudobých buržoazních koncepcích, které často zjednodušeně, redukcionisticky, ale přesto podnětně nadhazují některé problémy dialektiky přírodního a sociálního, biologického a dějinného v problematice ekologické, v genetické biologii (pokusy o sociobiologii), v pojetí socializace osobnosti i při analýze procesu populačních. Zde je Marxovo a Engelsovo pojetí, jejich metodologie a teorie vztahů přírodního a sociálního, biologického a dějinného, naprosto nepostradatelné pro účinnou a zásadovou kritiku i pro věcné a objektivní zhodnocení racionálního jádra těchto podnětů a přístupů. Podíl Engelse na rozpracování těchto přístupů společně s Marxem i jeho samostatné analýzy patří k této

problematice jsou podstatné a zaslouží si naši pozornost a také využití jak při rozpracování problémů dialektiky přírodního i sociálního, biologického a dějinného, tak i při kritice buržoazních jednostranných naturalizujících koncepcí a směrů, kterým především bez ohledu na dílčí podněty a přínos schází většinou právě dialektická metoda a dialektický přístup.

Ф. Энгельс
об отношениях
природного
и социального

Резюме

Материалистическое понимание истории, которое разработали Маркс и Энгельс в общих трудах, а также в своих самостоятельных сочинениях, является противоположностью идеалистического понимания истории. Однако оно не является простым экономизмом или, быть может, теорией решающей роли изолированно понимаемого экономического фактора. Оно не представляет собой и абсолютного социологизма, игнорирующего отношение природного и социального, биологического и исторического. В отличие от натурализма, который сводит социальную реальность к природной и этим стирает качественное различие между ними (природа дана, общество – продукт человека, создание истории опосредствовано целесообразным сознанием), Маркс и Энгельс развивали диалектическое понимание отношения природного и социального, биологического и исторического.

В „Немецкой идеологии“ развиты – в общей работе Маркса и Энгельса – подходы к природе внешней (природной среде) и к природе внутренней (человеческая биологическая природа), которые являются исходными данными, на которых только через посредство рабоче-производственной деятельности развивается историческое, культурное, социальное. В начале человеческой общественной активности природные предпосылки внешние и внутренние, играют значительную роль и отмечают все социальные творения и продукты. Это отражается и в терминологии. Маркс и Энгельс различают орудия производства, данные природой и созданные цивилизацией, разделение труда возникло естественно и естественно обусловлено, точно так же и отношения между мужчиной и женщиной при процессе размножения, природным является и родовое кровное родство и коллективная форма присвоения. Только постепенно рабоче-производственная деятельность начинает при преобразовании природного приобретать все большее значение и потом произведения и продукты рабоче-производственной деятельности становятся все более социальными и историческими двигательными силами. Диалектика природного и социального, однако, не исчезает, меняется только пропорция влияния и значения. Отношения людей к природе в процессе труда являются все же природно-социальными отношениями так же, как и отношения к процессу размножения (семейные) представляют собой природно-социальные отношения.

Маркс и Энгельс в других своих общих трудах или самостоятельно, но при постоянном контакте и обмене идеями, использовали диалектику природного и социального при разработке концепции азиатского способа производства. Отношение исторически преобразовывающейся деятельности к природе они исследовали в своих работах, в которых интересовались исторически обусловленными способами изменения природы и создания жизненной среды. Маркс, особенно в „Капитале“, Энгельс в своем неоконченном сочинении „Доля труда в очеловечении обезьяны“, в котором содержатся совершенно актуальные экологические идеи. Энгельс потом всесторонне использовал методологический диалектический подход к отношению природного и социального в своей книге „Происхождение семьи, частной собственности и государства“. Здесь он всесто-

ронне исследовал диалектику природного (внешняя природа и экономическая деятельность – влияние природных различий на неодинаковость исторического развития) и социального, биологического и исторического. Исследовал зависимость домоногамных форм от кровных и сексуальных родственных связей и влияние новых исторических движущих сил, возникших на основе рабоче-производственной деятельности, на возникновение моногамной семьи.

Подходы Маркса и Энгельса к диалектике природного и социального, биологического и исторического имеют большое и актуальное значение для решения вопросов, которые подкидывает развитие естественных наук и современное общественное развитие. Дело касается в особенности экологической проблематики, новых аспектов отношения биологического и социального в связи с развитием генетической биологии и с попытками авторов капиталистического света создать так называемую социобиологию, как общую биологическую антропологию (E. O. Wilson). Советские ученые уделяют этим вопросам большое внимание, опираясь при этом на методологические и теоретические подходы Маркса и Энгельса. Вклад Энгельса с решение данной проблематики особенно подчеркивается в предлагаемой статье.

**F. Engels
on the Relations
of the Natural
and Social Factors**

Summary

The materialistic conception of history worked out by Marx and Engels both in their co-authored and individually written works represents a contrast to the idealistic conception of history. It is not mere economism or a theory about the decisive role of the economic factor understood in an isolated way. Neither is it complete sociology that ignores the relation between the natural and social, between biological and historical factors. In contradiction to naturalism reducing social reality to natural reality and thus sweeping away the difference between them (nature is given, society is a human product, history is realized by purposeful consciousness), Marx and Engels developed the dialectical conception of the relation between the natural, social, biological and historical factors.

In German ideology in the works of Marx and Engels the basic approach has been developed towards the outer nature (the natural environment) and towards the inner nature (the human biological nature) which are given on the basis of which the historical, cultural and social factors are developed through labour and productive activities. At the beginning of human social activity the natural prerequisites both outer and inner play a significant role and thus mark all creation and product of society. This is also reflected in terminology. Marx and Engels distinguish between instruments of production given by nature and those created by civilization, the division of labour has come into being in a natural way and is a subject to natural conditions as well as the relation between man and woman in the process of reproduction: the blood-relationship and collective form of acquisition are also taken as natural. Only gradually work performed during manufacturing activity starts gaining ever greater significance in changing the natural and then the products of

labour productive activity are increasingly becoming the social and historical driving forces. The dialectics of the natural and social developments does not disappear, only the proportion of interaction and significance is changing. At work the relations of people towards nature are natural-social relations as well as the relations in the process of reproduction (family relations) are natural-social ones.

Marx and Engels in their further common or individual works (but always in contact and under mutual exchange of ideas) used dialectic of the natural and social at the working out of the Asiatic way of production. The relation of the historically changing activity influencing nature was investigated in their works in which they are concerned with the historically conditioned ways of changing the nature and creation of human environment. Especially Marx in his „Capital“ and Engels in his unfinished paper „The Part Played by Labour in the Transition from Ape to Man“ which contains really topical ideas on ecology. He completely investigated the dialectics of the outer nature and economic activity — the influence of natural differences on the inequality of historical evolution and the social, biological and historical factors. He examined the dependence of the premonogamy forms of the family based on blood and sexual relations and the influence of the new historical driving forces based on labour-productive activity on the origin of monogamy family.

Marx and Engels's approach to the dialectics of the natural and social, biological and historical factors are of great and topical significance in solving a number of questions raised by the evolution both of natural science and the contemporary social evolution. It primarily concerns the problems of ecology and new aspects of the biological-social relation in connection with the development of ecology and new aspects of the biological-social relation in connection with the development as e. g. common biological anthropology (E. O. Wilson). The Soviet scientists pay great attention to these issues leaning on methodological and theoretical approach of Marx and Engels. Engels's contribution to the solution of these problems is especially stressed in the presented paper.